

УДК 37.013.74:378.091

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ

Панченко Л.М., кандидат філософських наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу змісту, філософії і
прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН
України

На основі ізу освітніх парадигм, документів міжнародного, європейського та національного рівнів розвинуто положення щодо нової ролі сучасного університету, розкрито поняття «університетська освіта», яке сформульовано з позицій системного підходу та засад економіки знань. Обґрунтовано вплив на університетську освіту факторів глобалізації та національних тенденцій.

Ключові слова: університет, університетська освіта, Болонський процес, європейський простір, глобалізація, р © Панченко Л.М., 2012

XXI століття не випадково називають століттям освіти. Це пов'язано з розгортанням інформаційної революції, де знання, інформація, інтелект не лише актуалізують свій статус у системі суспільної життєдіяльності, але й постають у ролі його головної рушійної сили.

Означена проблематика тією чи іншою мірою висвітлювалась на сторінках науково-педагогічних та філософських видань. І хоча ці видання не вичерпують її глибинну сутність, вони цілком можуть бути оцінені як теоретико-методологічне підґрунтя і джерельна база для написання статі.

Проблема університетської освіти утвердилась як центральна проблема філософсько-педагогічного дискурсу практично відразу з появою університетів як особливих науково-освітніх і культурно-просвітницьких закладів. «Доуніверситетська» освіта і наука концентрувалася здебільшого при монастирях, інших церковних закладах. Щоправда, за античних часів існувала Академія великого Платона (близько 387 р. до н. е.), пізніше з'явилася низка Братських шкіл, заснованих переважно релігійно-

національними об'єднаннями, які боролись проти католицької церкви, деякі інші освітні установи. Поява університету відкрила нову сторінку в інтелектуальному житті людини і суспільства. Університет постав як установа, де концентруються наука і знання, здобувають істину й передають її іншим, де знаходить собі пристановище культура і творчість гуманістичного, вільнодумного штибу.

Як свідчать культурологічні джерела, ідея університету охоплює понад півтисячоліття, починаючи з моменту зародження в Італії XII – XIII століть перших університетів і сягаючи кінця XVII – початку XIX ст. Власне, на початкових етапах своєї історії термін *universitas* вживався для позначення корпорації вчителів та учнів, що складалася в межах вищої школи (*studium*) з універсальною програмою навчання. З часом уже самі школи такого типу почали називати університетами. І відтоді в енциклопедичних словниках університетом називають «найстаріший і головний тип європейського вищого навчального закладу [3, с. 111]». Важливо, що філософія, завдяки своєрідній природі цього типу духовного освоєння світу, відіграє визначальну роль у реалізації ідеї університету в тому вигляді, в якому ідея ця утвердилась в європейській культурі.

Слово «університет» у перекладі з латинської означає «сукупність» [4]. Але ідея університету, як вона існує в історії теоретичної думки, завжди містить в собі сенси, що не зводяться до одноманітності професійної діяльності одиниць сукупності. Університет розглядається як спільність людей, духовно пов'язаних між собою, які усвідомлюють свою обираність і особливе призначення в суспільстві. Не випадково ідея університету осмислюється як місія університету.

Поширення університетів просторами Європи здійснюється чотирма хвилями. Перші три, які припадають на XII-XVI ст., прокотилися містами Італії (перша хвиля), потім Англії, Франції, та Іспанії (друга хвиля), країнами Центральної Європи (третья хвиля). Зрештою, на XVII-XVIII ст. припадає четверта, завершальна хвиля. Це період, коли із виникненням

першого на східнослов'янських землях університету – Києво-Могилянської академії – ідея університету із локальної (західно- та центральноєвропейської) перетворилась на загальноєвропейську ідею. На цей час припадає і чітке формулювання суті самої ідеї, що вирізняє власне університет серед інших навчальних закладів Європи [3, с. 114].

Безумовно, до власного становлення в якості університетів ці навчальні заклади пройшли непростий шлях. І першим кроком на цій дорозі, мабуть, з'явився перехід від міфологічної до релігійної свідомості і самосвідомості, коли головним стало не просто віддзеркалення і використання того, що вже є, а прагнення до досягнення такої досконалості, якої в реальності ще немає, формування і розвиток людини за образом і подобою Бога. Це не лише дало змогу виділити себе з природи і усвідомити своє власне «Я» як автономного самостійного суб'єкта дії, але і породило абсолютно новий суспільний стан, що вимагає морального і правового регулювання. Основою основ цього регулювання з'явилися не знання самі по собі як самостійна цінність, а соціальна норма спілкування, діяльності, поведінка і відповідні їм зразки, транслювати які покликана була освіта. Так виникли основи для зародження класичного університету.

Університетська освіта, як складова системи «університет», представляє структуровану сукупність функціонально зв'язаних підсистем (освітньо-наукової та фундаментальних і прикладних досліджень), скоординоване поєднання яких забезпечує досягнення стратегічних цілей університету. Як важлива функція університетської діяльності, університетська освіта поєднує фундаментальні й прикладні дослідження з професійною підготовкою спеціалістів зі створенням системи неперервної освіти, збереженням національних традицій, соціально-економічним розвитком регіону. Нероздільність навчального процесу і наукових досліджень визначено одним з фундаментальних положень Болонської декларації. Університетська освіта є діяльністю (процесом) з виробництва, нагромадження, зберігання, передавання і розповсюдження знань.

Сучасний розвиток університетської освіти здійснюється під впливом найбільш значимих факторів:

- посилення глобалізаційних тенденцій на рубежі XX – XXI ст. (контекст: політичний, соціокультурний, економічний, технологічний);

- активізація постіндустріальних тенденцій (університет – епіцентр програмування регіонального економічного, соціального, культурного, екологічного розвитку; створення інноваційно-підприємницької моделі університету; університет як інститут неперервної освіти дорослого населення);

- інтернаціоналізація вищої освіти і створення загальноєвропейського простору вищої освіти (ЕНЕА) та загальноєвропейського простору наукових досліджень (ERA);

- особливість соціально-економічного розвитку в Україні в процесі трансформації усіх сфер життя суспільства (необхідність зміни структури економіки в напрямку суттєвого зростання частки високотехнологічних галузей);

- розвиток інноваційного середовища (університет має формувати системну науково-освітню підготовку спеціаліста, в якій фундаментальна освіта поєднується з участю у науково-дослідній роботі);

- фактор регіонального розвитку (створення технопарків, технополісів на базі університетів дозволить всебічно використовувати науково-технічний та інтелектуальний потенціал регіонів);

- розвиток ринкових відносин (включення університетів в ринкові відносини визначає формування ринку науково-освітніх послуг).

Історичний досвід розвитку університетської освіти в Україні доводить, що найкращим варіантом її розвитку є органічне поєднання принципів діяльності вітчизняної та світової освітніх систем. Починаючи з діяльності братських шкіл, Острозької та Києво-Могилянської академії, Харківського університету та Київського університету імені Св. Володимира, українські навчальні заклади активно використовували кращі набутки

європейської освіти у змісті, методиці й організації викладання, водночас зберігаючи власну самобутність, плекаючи духовність та патріотизм учнів, розвиваючи їх національно-культурну свідомість. Відкриття університетів у Новий час створило для української молоді нові можливості здобуття знань та їх застосування у житті. Українські університети стали розвиненими центрами освіти та науки, поступово відчинивши свої двері для молоді різних соціальних груп і майнового статусу. Сучасна модернізація університетської освіти України дає можливість продовжувати цей шлях, поглиблюючи співпрацю з європейською спільнотою і тим самим розбудовуючи єдиний науково-освітній простір.

Аналізуючи стан українського суспільства й освітньої системи, В.П. Андрущенко [1] відповідно підкреслює, що в Україні функціонує досить струнка, цілісна і конкурентноздатна національна система освіти, яка за якісними показниками є співмірною з найбільш розвиненими системами освіти провідних країн Європи.

Сильною українська освіта завжди була і залишається на сьогоднішній день і в своїй методичній забезпеченості та виховній складовій. Такої системи виховання не має жодна з країн світу. Мається на увазі традиційно народна система виховання та родинна педагогіка, гуманістичні підходи до навчання і виховання особистості, які ввійшли в школу завдяки теорії й практиці таких видатних педагогів, як М. Драгоманов, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Загально-філософське підґрунтя цієї педагогіки забезпечили традиційно народна українська філософська думка таких мислителів, як: Г. Сковорода і П. Юркевич, М. Драгоманов і І. Франко, Леся Українка та ряду інших видатних українських мислителів, відомих і шанованих в усьому світі. Суть останньої – у «філософії серця», формуванні толерантного мислення і способу дії, терпеливо-гуманного ставлення людини до людини, відсторонених одне від одного майновими, етнічними, релігійними та іншими чинниками. Без відповідного виховання вирішити цю проблему

неможливо. Відомими є факти несумісництва дітей різного етнічного походження в школах, скажімо, такої благополучної країни, як Швеція; не менш відомими стали драматичні заворушення студентської молоді в Парижі та інших містах Франції; досить серйозна ситуація в плані порозуміння «мігрантів» і корінного населення існує, а, може, й загострюється, в таких стабільних і багатих країнах, як Австрія, Німеччина, США, Росія.

А. Макаренка та В. Сухомлинського вивчають сьогодні в Китаї, Італії, Швеції, Франції, Німеччині, інших країнах. Знамениті педагоги піднялися над обставинами і створили навчально-виховну теорію, цінність якої виходить далеко за межі ХХ сторіччя. Освітня система у В. Сухомлинського постала насамперед як виховна, природо- і людинознавча, людиноформуюча. Педагогічна творчість К. Ушинського і М. Драгоманов, С. Русової і Г. Ващенко, А. Макаренка і В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі і О. Захаренка, М. Стельмаховича і наших сучасників підкреслює, що українська філософська й педагогічна думка в усі історичні часи відстоювала фундаментальні загальнолюдські цінності – працелюбство, повагу до землі, матері й родини, знання і пізнання, патріотизм і повагу до народів світу – цінності, одвічно притаманні українському народові. Вона розгортається через змістовне наповнення ідеями «філософії серця» Сковороди-Юркевича, «народознавства і українознавства» Драгоманова-Ващенко, «державницького патріотизму» Грушевського, «народної педагогіки» і «національного виховання» Ушинського-Русової, «шкільного самоврядування» Макаренка, «людинолюбства і сердечності у ставленні до дитини» Сухомлинського [1].

Освітні погляди багатьох видатних українських педагогів залишаються цілком реалістичними і перспективними для новітнього українського, європейського і світового простору саме тому, що вони ґрунтуються на високій науці, культурному досвіді поколінь, народній педагогіці, культурно-історичній традиції.

Поєднання традицій та інновацій є саме тією платформою, відштовхуючись від якої ми зможемо зберегти і подарувати світові здобутки національної педагогіки, одночасно збагативши її педагогічними надбаннями інших народів і культур.

Слід зазначити, що розбіжності між освітніми стандартами різних держав та окремих університетів є однією з важливих проблем глобального міжнародного освітнього середовища. Можливість становлення сучасної інформаційної цивілізації залежить в першу чергу від вирішення проблеми якості вищої освіти. В умовах, коли освіта стає все більш доступною, проблема якісної вищої освіти набуває соціального характеру і пов'язана з можливістю кращої реалізації людських здібностей, з отриманням гідного місця праці та винагороди за працю. Накопичений вищою школою України досвід дозволив розпочати процес її інтегрування в освітню систему Європи.

Установлено, що входження в Болонський процес вимагає радикальної модернізації змісту освіти, саме вищої. Її лейтмотивом мають стати ліквідація застарілих міфів, своєрідної ідеологізації освіти, залишки якої, притаманної тоталітарному суспільству, все ще дають про себе знати в сучасній системі української освіти. Важливим є також завдання вилучення дріб'язкового матеріалу і наближення до реального історичного процесу, сучасних соціокультурних реалій та прогнозованого майбутнього.

Стратегічною метою розвитку вищої освіти України нині є утвердження в суспільстві розуміння абсолютної пріоритетності знань як основи освіти, розуміння сенсу отримання освіти та цінностей, які вона містить. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі головні завдання:

– суттєво скоригувати спрямованість освітнього процесу, навчити молоде покоління самостійно оволодівати новою інформацією, виробити у студента життєво важливі для нього компетенції. Університетська освіта

повинна готувати людину, здатну сприймати зміни, творити їх, розцінювати змінність як органічну складову власного способу життя;

– модернізувати систему вищої освіти, яка має готувати розвинену, самостійну, самодостатню особистість. Для цього слід здійснити перехід від авторитарної педагогіки до педагогіки толерантності, де б навчання і виховання здійснювалося з урахуванням природних здібностей та психологічних особливостей кожної особистості;

– розвиток вищої освіти та реалізація зазначених стратегічних цілей обумовлені її новими функціями у сучасному світі. Отримання вищої освіти стає обов'язковим етапом у розвитку людини. У суспільстві створюється необхідний інтелектуальний потенціал, а відтак – передумови для впровадження науково-інформаційних технологій, переходу до інноваційної економіки. У цьому контексті одним із завдань розвитку вищої освіти стає суттєве збільшення ролі університетської науки. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи як вагомий чинник подальшого економічного, соціального, інтелектуального, інноваційно-технологічного та культурного розвитку [2, с. 31]. Наша держава працює над практичною реалізацією Болонського процесу у системі вищої освіти.

Характерними рисами сучасної університетської системи є:

1. Цілісність або єдність системи – наявність у всієї системи загальної мети, загального призначення, місії. Університетська система повинна відповідати оптимальним відгукам на множину вхідних впливів при визначеному критерію, показнику ефективності.

2. Університетська система – складна система, яка вміщує велику кількість компонентів, виконуючих функцій, велика по кількості входів та по власній абсолютній вартості.

3. Складність поведінки, функціонування університетської системи – оскільки відображається складними взаємозв'язками, що перехрещуються,

між характеристиками, які описують систему, оскільки зміни однієї характеристики призводить до змін багатьох інших характеристик.

4. Високий ступінь автоматизації процесів управління університетською системою для цілей гнучкого управління підсистемами та автоматизації розумової праці людей, які працюють з системою.

5. Непередбачуване за часом надходження зовнішніх впливів на входи університетської системи, тобто неможливість точного передбачення навантаження на систему.

6. Наявність змагальних, конкурентних об'єктів, які впливають на функціонування університетської системи.

Університети не ізольовані від тих змін, що відбуваються в суспільстві впродовж історії, вони живо реагують на них, змінюють усталений розклад власної життєдіяльності, зберігаючи при цьому власну ідентичність й віками вивірену практику. Скоріш мова може йти про діалектичну єдність традицій та інновацій. Інноваційний характер сучасної епохи в контексті розвитку університетів реалізується лише на тлі і з врахуванням історично вивіраних і апробованих практикою університетських традицій.

Університети з моменту їх виникнення в середньовіччі були найважливішими культурними центрами європейських країн і міст. Університети не лише давали освіту, але і формували інтелігенцію – носія духовного потенціалу європейської культури. У подальшій історії культурна місія університетів зміцнювалася і увійшла до традиції. Таким чином, головна університетська традиція – збереження та трансляція культури. Ця традиція зазнає найбільшої загрози з боку інноваційної сили змін.

Зараз у нашій країні (і не тільки) виникла реальна небезпека втратити університети як масштабні культурні центри і втратити особливу культуру університетської освіти. Зовсім недавно кількість вищих навчальних закладів, що стали називатися університетами, різко зросла, таку назву

отримали багато галузевих вузів. Тим часом небагато змінилося в їх освітній системі, яка не прагне залучитися до «університетської культури» освіти. Крім того, сама ідея універсальної освіти зміщує власні акценти. Якщо традиційно під універсальною освітою розуміли фундаментальні системні та повні знання, які формують загальнонаукову цілісну картину світу у того, хто отримав університетську освіту, то зараз поняття універсальний здобуває синонімії слову поверховий, легковажний, такий, який знає всього потроху і навіть не є вузькоспеціалізованим фахівцем.

Другою тенденцією змін освітнього процесу під впливом ринкових перетворень є демократизація освітнього процесу, що за великим рахунком є складовою системного процесу демократизації всього суспільства.

Крім того, сучасна глобалізація несе низку викликів. За умов глобалізації актуалізується потреба у віднайдені раціональних схем співвідношення між розвитком знань, високих технологій і людською здатністю їх творчо засвоювати, а також необхідністю формування у людини здатності до свідомого й ефективного функціонування в умовах небувалого ускладнення відносин у глобалізованому, інформаційному суспільстві, зростання комунікативності життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності.

Інша проблема полягає в тому, що під тиском глобалізації система вищої освіти поступово набуває ознак стандартизованості. Фактично, національні системи освіти поставлені в усьому світі перед вибором – чи намагатися зберігати власні традиції і стандарти, ризикуючи виявитися виключеними, чи уступити експансії більш динамічних і конкурентоздатних освітніх моделей, ризикуючи втратити значну частину власної ідентичності. Загалом, глобалізація в освіті веде до її інтернаціоналізації, стандартизації знань та формування єдиної системи цінностей.

Ставлення до освіти, як до індустрії знань призводить до ставлення до освіти як до товару, який можна придбати за гроші будь-кому, а

введення нових схем організації університетської освіти звужують значення особистості. Якщо в навчальному процесі професор – наставник, взірець, на який орієнтуються студенти, то за умов дистанційної освіти для студентів більше значущим є оператор чи методист, аніж професор. Втрачається особистісний вплив харизми вченого, що призводить до механізації знань.

Саме глобальні тенденції змушують переоцінювати пріоритети в усіх сферах пізнання і діяльності. Вони роблять виклик і сфері освіти, оскільки саме освіта та її технології практичного вирішення проблем мають відповісти на питання, якою повинна бути міра відповідальності освіти на шляху пошуку вирішення глобальних проблем, що насуваються, і якими повинні бути її пріоритети та цінності у майбутньому. Зрозуміло, що ізолювати університетську освіту від впливу прагматизму та ринковості взагалі неможливо. Але будь-яка держава під впливом глобалізаційних процесів повинна розуміти не тільки цінність наукового знання та освіти, а й збереження традицій, не відмовляючись від новацій.

Початок ХХІ століття ознаменувався зростанням уваги суспільства до вищої університетської освіти, модернізація якої стала об'єктивною необхідністю. Університетська освіта у цивілізованому світі є не просто засобом задоволення фахових потреб особистості, вона значною мірою є духовною необхідністю суспільства. Проте, як констатують аналітики, вища освіта останнім часом стала менш якісною, переважна більшість випускників вищих навчальних закладів виявляються не конкурентоспроможними на Європейському ринку праці, випускникам східноєвропейських університетів тут пропонують просто фізичну роботу. Це спонукало провідні університети Європи об'єднати свої зусилля в рамках укладеної Болонської Конвенції і започаткувати великомасштабну реформу шляхом створення зони європейської освіти та науки.

Освіта в добу глобалізації та високих технологій – це фактор соціальної стабільності, економічного добробуту країни, її конкурентоздатності та

національної безпеки. Тому освіту не можна і надалі стереотипно відносити до сфери відомчої чи галузевої політики, а варто підходити до неї як до загальнонаціональної, стратегічно важливої проблеми. Глибинна особливість освітньої політики полягає в тому, що вона органічно поєднує в собі політичні, соціальні, економічні і власне освітні аспекти. Тільки при такому підході до освіти ми зможемо вивести її за відомчо-галузеві бар'єри і повернути їй природну сутність як сфери інтеграції і реалізації загальнонаціональних інтересів та пріоритетів нашої держави.

Таким чином, поряд із традиційними цінностями, принципами та основами університетської освіти з'являються нові, які змінюють обличчя університету. Головне завдання – не втратити фундаментальні риси при втіленні сучасних змін.

У процесі розробки тематики встановлено, що входження в Болонський процес вимагає радикальної модернізації змісту освіти. Її лейтмотивом мають стати ліквідація застарілих міфів, своєрідної ідеологізації освіти, залишки якої, притаманної тоталітарному суспільству, все ще дають про себе знати в сучасній системі української вищої освіти. Важливим є також завдання вилучення дріб'язкового матеріалу і наближення до реального історичного процесу, сучасних соціокультурних реалій та прогнозованого майбутнього

Суттєвий рух має бути здійснений у напрямі демократизації освітньої політики, зокрема, децентралізації системи освіти, підвищення самостійності університетів, мобільності викладачів і студентів, впровадження державно-громадського управління педагогічним закладом.

Сучасна освіта має стати процесом неперервного і постійного навчання протягом життя здобуттям і оновленням наукового і практичного знання, інформації, соціального досвіду.

Не може бути залишена поза увагою і виховна робота в університеті. Вона має здійснюватись на полікультурній основі, через формування толерантності, уміння жити разом, поважаючи етнічне, конфесійне,

культурне розмаїття й одночасно з гордістю за власне національне буття, культуру, ідентичність. При цьому, ніхто й нікому не має права нав'язувати власні цінності. Кожен має залишатися собою. Для того ж, щоб розмаїття не призвело до конфлікту, викладач має виконати відповідну посередницьку функцію, узгодити моделі поведінки, а головне – сформувати розуміюче сприйняття один одного.

Важливою нормою Болонської співдружності освітян є підвищення мобільності викладачів і студентів, самостійності студентів, рівня їхньої самоорганізації. Для нашої педагогічної освіти це поняття є новим як за змістом, так і за можливостями організації.

Трансформуючись у контексті вимог Болонського процесу, українська освіта має зберегти свою ідентичність, залишитись саме українською – сердечною, духовною і душевною, людською і людяною, народною і родинною, патріотичною і моральною в усіх загальнолюдських вимірах. Це своєю чергою дасть поштовх Європі отримати велетенські переваги, насамперед, в контексті утвердження справді людських відносин, миролюбства і працелюбства, толерантності і співробітництва, шанування батьків (родини) і народу, відродження дійсно морального ставлення до життя.

Література

1. Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 5–9.
2. Вища освіта України і Болонський процес : навчальний посібник / В. Г. Кремінь (ред.), М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук [та ін.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
3. Горський В. Ідея університету в Києво-Могилянській редакції / Вілен Горський // Часопис «Дух і літера». – К. : Дух і літера, 2006. – № 15-16. – С. 100-109.
4. Magna Charta Universitarum // Управління університетом: проблеми та шляхи їх вирішення / Матер. між нар. семінару 23-24 листоп. 2001, Львів. – Львів-Дрогобич : Коло, 2002. – С. 203.

УНИВЕРСИТЕТСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Панченко Л.М.

На основе анализа образовательных парадигм, документов международного, европейского и национального уровней, раскрыто положение относительно новой роли современного университета, раскрыто понятие «университетское образование», которое сформулировано из позиций системного подхода и принципов экономики знаний. Обоснованно влияние на университетское образование факторов глобализации и национальных тенденций.

Ключевые слова: университет, университетское образование, Болонский процесс, европейское пространство, глобализация, реформа.

UNIVERSITY FORMATION OF UKRAINE IS IN CONTEXT OF EUROPEAN SPACE

Panchenko L.N.

On the basis of analysis of educational paradigm, documents of international, European and national levels, a new provision «university education» is developed, which has been formulated from the position of system approach and fundamentals of economy knowledge. An influence of globalization factors and national tendencies on the university education, is grounded.

Key words: university, university education, Bologna process, European space, globalization, reform.